

Оптимізація мережі освітніх закладів та її вплив на розвиток сільських територій України

Визначено основні тенденції розвитку процесу оптимізації освітніх закладів у сільській місцевості. Обґрунтовано недоцільність закриття малокомплектних шкіл з врахуванням територіального чинника та можливостей покращення демографічної ситуації на селі.

Ключові слова: освітні заклади, якість освітніх послуг, оптимізація, сільські населені пункти, демографічна ситуація, населення.

Постановка проблеми. Сучасна освіта є одним із визначальних складових регіонального та соціально-економічного розвитку країни. На систему сільської освіти нині впливають демографічні процеси, реформування виробничо-господарської діяльності, що відображається на кількості закладів освіти та чисельності дітей у них. Проблеми розвитку навчальних закладів, як дошкільних навчальних закладів (ДНЗ), так і загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) у сільській місцевості особливо загострилися у період кризових явищ в країні. Зростає кількість сіл, у яких взагалі відсутні об'єкти господарської діяльності. Важкі умови праці та низький рівень заробітної плати не дають змоги повноцінно забезпечувати життєві потреби сільського населення, повною мірою реалізувати права сільських дітей на їх повноцінний розвиток та соціалізацію. Тому, досить гостро стоїть питання якості послуг освіти в містах і селах України, оскільки сільська школа перебуває у гіршому становищі ніж міська.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оптимізації мережі загальноосвітніх закладів, вирішенням сучасних проблем сільської школи займалися А. Айкірян, Л. Бурлакова, В. В. Мелешко, В. Ю. Арешонков, І. В. Ветров, Д. І. Дейкун, О. В. Єресько, С. В. Лампека, В. М. Мадзігон, І. Г. Осадчий, О. В. Пастовенський, О. З. Руда [1; 5]. Однак, на сьогодні відкритими залишаються питання визначення впливу демографічної ситуації на збереження освітніх закладів у контексті процесу їх оптимізації та надання якісних освітніх послуг у сільських населених пунктах.

Мета статті – дати оцінку оптимізації мережі освітніх закладів та визначити її вплив на розвиток сільських населених пунктів України.

Виклад основного матеріалу. Процес оптимізації, який у більшості випадків мав односторонній напрям, апріорі призводить до невідновних змін інституту нормального функціонування села. Освітня інфраструктура більшості сільських територій України характеризується низькою забезпеченістю, що проявляється у першу чергу в значних міжрегіональних відмінностях. За даними Державної служби статистики України в 2012 р. 9,5 тис. ДНЗ (58% від загальної кількості ДНЗ України) виховували 313 тис. дітей, рівень охоплення сільських дітей дошкільними навчальними закладами становив 38%, що у 2,1 рази більше ніж 2000 р. Хоча це лише один садочок на три села (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість дошкільних навчальних закладів

(на кінець року)

	Роки										
	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Кількість закладів, тис.	16,3	15,3	15,0	14,9	15,1	15,1	15,3	15,5	15,6	16,1	16,4¹
у міських поселеннях	7,4	6,9	6,7	6,7	6,7	6,6	6,6	6,7	6,7	6,8	6,9
у сільській місцевості	8,9	8,4	8,3	8,2	8,4	8,5	8,7	8,8	8,9	9,3	9,5
У них місць, тис.	1117	1060	1053	1040	1056	1063	1084	1121	1136	1171	1204²
у міських поселеннях	832	790	782	767	773	780	789	814	821	843	864
у сільській місцевості	285	270	271	273	283	283	295	307	315	328	340
Чисельність дітей у закладах, тис. осіб	983	977	973	996	1032	1081	1137	1214	1273	1354	1428
у міських поселеннях	824	809	807	820	840	877	816	972	1012	1063	1115
у сільській місцевості	159	164	170	176	192	204	221	242	261	291	313
Охоплення дітей закладами (у відсотках до чисельності дітей відповідного віку)	40	48	49	50	51	55	54	53	53	55	59
у міських поселеннях	52	65	65	65	64	66	66	64	64	65	69
у сільській місцевості	18	21	22	24	27	29	31	31	32	35	38

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Чисельність дітей у закладах у розрахунку на 100 місць	88	92	93	96	98	102	105	108	112	116	119
у міських поселеннях	99	102	103	107	109	112	115	119	123	126	129
у сільській місцевості	56	61	63	65	68	72	75	79	83	89	92

Примітки: ¹З них: 0,7 тис. закладів не працювали; третина зазначених закладів (35%), не була придатна для цільового використання або перебувала на капітальному ремонті; інші (65%) не працювали внаслідок відсутності дітей, а також незабезпечення паливом, електроенергією, фінансуванням тощо; 23% закладів не працювали 6-10 років, а 46% – понад 10 років.

²Не враховані місця у дошкільних закладах, що не працювали протягом року або більше з будь-якої причини

Складено на основі [8, с. 421]

У ряді областей України: Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Тернопільській і Харківській цей показник є нижчим за середньоукраїнське значення. Найгірша ситуація в Івано-Франківській, Львівській та Рівненській області, де рівень охоплення дітей дошкільними закладами становить відповідно 20%, 23%, 27% до чисельності дітей відповідного віку (табл. 2). У загальній чисельності дітей дошкільного віку дітей у віці 6 років – 27,2%, 7 років – 1,8%, які становлять резервний потенціал і є вагомим фактором дезактивації процесу оптимізації загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості.

Таблиця 2

Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами за регіонами
(сільська місцевість)

(у % до чисельності дітей відповідного віку)

1	Роки									
	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	11
Україна	2	18	27	29	31	32	31	32	35	38
Автономна Республіка Крим	3	14	22	24	28	29	29	30	30	34
Вінницька	3	23	32	35	37	38	37	40	39	43
Волинська	2	8	18	23	27	28	27	28	29	32
Дніпропетровська	3	21	31	32	33	32	31	32	32	36
Донецька	4	35	43	41	40	40	38	38	38	41
Житомирська	1	10	20	22	24	26	29	31	40	46

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Закарпатська	2	14	27	30	31	33	33	34	44	45
Запорізька	3	16	24	26	28	29	29	31	32	35
Івано-Франківська	8	6	12	13	15	16	16	17	18	20
Київська	3	30	39	42	44	47	46	46	46	51
Кіровоградська	3	19	30	33	33	34	34	35	37	40
Луганська	3	12	19	21	22	22	21	24	26	34
Львівська	8	7	10	12	13	15	15	17	20	23
Миколаївська	4	24	37	39	41	42	40	43	47	51
Одеська	3	22	36	36	37	38	33	34	35	38
Полтавська	3	24	29	32	33	34	33	34	36	40
Рівненська	1	6	12	15	18	20	21	23	26	27
Сумська	3	33	35	37	44	45	47	46	49	54
Тернопільська	2	16	24	24	27	29	28	29	31	33
Харківська	3	25	21	22	25	27	26	27	29	33
Херсонська	3	25	34	40	41	44	45	47	49	52
Хмельницька	3	30	43	45	47	46	46	46	48	48
Черкаська	4	32	50	52	53	53	53	51	52	57
Чернівецька	1	10	30	32	35	37	38	39	42	44
Чернігівська	2	12	17	20	23	23	24	24	27	30
м. Київ	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
м. Севастополь	4	62	45	46	46	43	40	34	41	43

Складено на основі [2, с. 13]

Надзвичайно актуальною для жителів сільських регіонів є проблема доступності до якісної освіти. Незабезпеченість освітніх, виховних, оздоровчих та культурних потреб сільського населення є причиною створення нерівноцінних умов для навчання і розвитку сільських та міських дітей та підлітків. Процеси депопуляції та старіння сільського населення зумовлюють скорочення учнівського контингенту, що призводить до зменшення кількості навчальних годин у школах, тижневого навантаження вчителів, обумовлює зростання кількості малокомплектних шкіл в сільській місцевості, як наслідок – зниження рівня якості освіти, низький соціальний статус педагогічної діяльності, відсутність механізму вчасного і повного забезпечення ЗНЗ навчальними програмами, підручниками, посібниками, обладнанням, брак сучасного інформаційного супроводу тощо.

Оптимізація об'єктів системи освіти зумовила загострення питання збереження сільських загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів і надання якісних освітніх послуг у них. А їх закриття призвело до загострення проблеми безробіття і неможливості знайти роботу навіть після перепрофілювання вчителів та працівників освіти.

Протягом 2012/13 навч. р. в Україні призупинилася діяльність 423 загальноосвітніх навчальних заклади [3, с. 27]. За даними

Державної служби статистики України на початок 2013/14 навч. р. кількість загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості становила 12 467 од. (64,6% від загальної кількості по Україні) (табл. 3). Лише у 2013 р. в Україні закрито 161 школу в сільській місцевості [4]. Особливістю сучасної сільської школи України є її малочисельність. З 2000 р. відбувалося скорочення кількості учнів у сільських ЗНЗ (табл. 3). У 2013/14 навч. р. їх кількість склала 4,2 млн. учнів загальноосвітніх навчальних закладів, скоротившись у 1,6 рази порівняно з 2000 р. У результаті в українській освіті сформувалася стійка тенденція перетворення значної кількості сільських шкіл у малокомплектні.

Таблиця 3

Загальноосвітні навчальні заклади України

(на початок навчального року)

Показники	Роки						
	1990/ 1991	1995/ 1996	2000/ 2001	2005/ 2006	2010/ 2011	2012/ 2013	2013/ 2014
Кількість закладів – усього, одиниць	21825	22255	22210	21589	20300	19672	19294
з них у сільській місцевості усього, одиниць	15135	15264	14927	14312	13283	12799	12467
Кількість учнів усього, осіб	7131791	7142591	6763985	5399193	4299228	4221909	4203978
з них у сільській місцевості усього, осіб	2194990	2249092	2245640	1845309	1405878	1319573	1288913
Кількість учнів у розрахунку на 10 000 населення (міські поселення та сільська місцевість)	1373	1392	1383	1151	939	927	923
Кількість учнів у розрахунку на 10 000 сільського населення	1302	1354	1396	1226	980	930	909

Складено на основі [3, с. 13]

Загалом по Україні малокомплектними є 4 279 шкіл, що становить майже 1/3 загальної кількості сільських шкіл країни (табл. 4) [6].

У регіональному аспекті саме скрутне становище за кількістю малокомплектних шкіл мають Чернігівська та Сумська області. Так, у 2011/2012 навч. р. у Сумській області майже третина шкіл – малокомплектні (284 школи з 391 сільської школи). До того ж у Ямпільському та Середино-Будському районах усі сільські школи

малокомплектні, у Путивльському – 95,8%, у Білопільському – 90,9%, у Буринському – 87,5% [7]. На Прикарпатті кожна четверта школа малокомплектна. За даними Міністерства освіти і науки України з 750 шкіл Івано-Франківської області 202 малокомплектні (26,9%). Щоб зменшити тиск на бюджет у цих закладах відділами освіти райдержадміністрацій розроблено та затверджено плани оптимізації мережі закладів освіти до 2015 р. [4].

Таблиця 4

Кількість малокомплектних шкіл України

Роки	Всього, одиниць	З них		
		до 10 учнів у школі	до 40 учнів у школі	до 100 учнів у школі
2008-2009	3796	806	1210	1780
2010-2011	4383	599	1456	2328
2012-2013	4584	504	1559	2521

Побудовано на основі даних МОН України [4]

З метою зменшення ризику відсутності якісної освіти і перетворення сільської місцевості на безлюдні території необхідно не закривати внаслідок малої наповнюваності класів, а призупиняти діяльність загальноосвітніх навчальних закладів до моменту покращення демографічної ситуації (на підставі проведеного моніторингового дослідження адресного спрямування відповідно у кожному сільському населеному пункті).

Починаючи з 2006 р і до 2009 р. спостерігалось збільшення народжуваності у сільській місцевості (в середньому 168 тис. немовлят на рік), яка співпала із початком збільшення виплат при народженні або усиновлення дітей. Водночас, закриття навчальних закладів і тривале невикористання призводить до погіршення їх технічного стану і руйнування приміщень, що зумовить появу негативних тенденцій щодо непередбачуваних витрат із місцевих бюджетів, у тому числі сімейних бюджетів, на ремонт класних кімнат в разі потреби.

Пункт 2 статті 14 Закону України “Про загальну середню освіту” чітко регламентує, що наповнюваність класів у загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менш як п’ять осіб. З метою збереження сільських населених пунктів доцільно внести зміни до закону щодо встановлення меншого показника, зокрема, наповнюваність класів має бути не менше трьох осіб.

Особливо актуальним є врахування впливу територіального чинника щодо надання якісних освітніх послуг, зокрема, у гірських школах,

оскільки діти змушені добиратися до найближчого загальноосвітнього навчального закладу за 10-17 км. На жаль, навіть створення пришкільних інтернатів не вирішує проблему. По-перше, їх існування не враховано жодним коефіцієнтом; по-друге, не враховано роль людського та соціального фактору, більшість батьків не погоджуються віддавати дітей у інтернати.

Залишається відкритим вирішення цього питання за рахунок реалізації соціальної програми “Шкільний автобус”. З 2006 по 2010 роки, держава витратила на закупівлю шкільних автобусів більше 100 млн. грн. у певній мірі це покращило ситуацію (в середньому 500 автобусів) комфортність навчання сільських учнів, враховуючи, що значна кількість учнів проживає на відстані 3 км до школи [9, с. 259]. Однак, існують слабкі сторони неефективної дії даного проекту у сільських населених пунктах України, зокрема:

- низький рівень безпеки: недотримання правил та умов безпечного перевезення школярів пасажирським автомобільним транспортом, відсутність супроводжуючих осіб та контролю з боку директора школи;
- несвоєчасність розчищення доріг у зимовий період, що блокує рух транспорту;
- неврахування у гірських районах можливості виникнення природних ризиків, що блокують роботу автобусу (наприклад, весняні повені руйнують мости, а несвоєчасність їхнього ремонту вносить корективи у навчальний процес на тривалий період);
- неможливість вчасного забезпечення відповідними деталями для своєчасного ремонту автобусу, паливом (через відсутність фінансування та скасування тендеру на закупівлю палива вроздріб на автозаправних станціях за талонами).

Висновки. В перспективі, збереження сільських населених пунктів залежатиме від розвитку сфери освіти. Врахування сформованих тенденцій розвитку дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, рівня доступності та якості освітніх послуг, альтернативних шляхів модернізації соціальної інфраструктури села дозволить розробити конкретні пропозиції до проекту рекомендацій, які передбачатимуть відповідні заходи і для уряду, і для парламенту, і для місцевої влади з метою радикального впливу на ситуацію. Доцільним є врахування думки батьків, територіальної громади, з врахуванням реальних можливостей, соціальних ризиків, щодо вирішення питань доступності надання якісних освітніх послуг та пошуку прогресивних рішень щодо вирішення цих питань.

Список використаних джерел

1. Айкірян А., Бурлакова Л. Проблеми сучасної сільської школи // Директор школи. – 2011. – № 11 (65). – С. 2-5.
2. Дошкільна освіта України у 2012 р.: стат. бюл. / [відп. за вип. І. В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 87 с.
3. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2013/14 навчального року : стат. бюл. / [відпов. за вип. І.В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 100 с.
4. Малокомплектні школи закривають, щоб у селах не було людей? Оптимізація мережі навчальних закладів – ідеологія розуміння. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.radiosvoboda.org/content/article/25098877.html
5. Модернізація мережі сільських загальноосвітніх навчальних закладів в Україні : наук.-метод. посіб. Ч. 1 / В. В. Мелешко, В. Ю. Арешонков, І. В. Ветров, Д. І. Дейкун, О. В. Єресько, С. В. Лампека, В. М. Мадзігон, І. Г. Осадчий, О. В. Пастовенський, О. З. Руда. – К. : Поліграфкн., 2010. – 95 с.
6. Ольга Красовська Усе це боляче пече // Віче №7, 2012. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3051>.
7. Оптимізація мережі навчальних закладів – ідеологія розуміння [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sorada.gov.ua/actual/7822-optymizatsija-merezhi-navchalnyh-zakladiv-ideologija-rozuminnja.html>
8. Статистичний щорічник України за 2012 р. / [відпов. за вип. О. Е. Остапчук]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 552 с.
9. Залізко В.Д. Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки: [монографія] / Василь Дмитрович Залізко ; Національний університет ДПС України. – Ірпінь : Видавництво НУДПСУ, 2014. – 502 с.

Holovko L. V. Optimization of the network of educational institutions and its impact on rural development of Ukraine.

The main trends in the development process of optimizing the educational institutions in rural areas. Grounded unreasonableness closing small schools, taking into account regional factors and opportunities for improving the demographic situation in the country.

Key words: *educational institutions, quality of education, optimization, villages, demographics, population.*

Головко Л. В. Оптимизация сети образовательных учреждений и ее влияние на развитие сельских территорий Украины.

Определены основные тенденции развития процесса оптимизации образовательных учреждений в сельской местности. Обоснованно нецелесообразность закрытия малокомплектных школ с учетом территориального фактора и возможностей улучшения демографической ситуации на селе.

Ключевые слова: образовательные учреждения, качество образовательных услуг, оптимизация, сельские населенные пункты, демографическая ситуация, население.